

Filosofie voor iedereen?

Over geleerdheid en wijsheid

Binnen de Vereniging voor Filosofieonderwijs waren er grote meningsverschillen over de vraag wat de inhoud van het vak filosofie moest zijn op scholen die zich niet op vakfilosofen richtten, zoals o.a. sociale academies, pedagogische academies, middelbare scholen. Sommige docenten vonden, dat alleen aan de hand van de grote filosofen uit de geschiedenis van de wijsbegeerte studenten kunnen leren filosoferen. Vandaar dat het vak filosofie zich sterk richtte op kennismaking met de geschiedenis van de filosofie. Zonder afbreuk te doen aan de exemplarische waarde van de grote filosofen kon ik mij in deze mening niet vinden. Vanuit mijn praktijk als filosofieleraar ben ik altijd op zoek geweest naar een manier om bij de denkwereld van studenten te komen en deze uit te helpen uitbouwen tot een filosofisch niveau. Hiervoor kon de filosofische traditie belangrijk zijn, maar noodzakelijk was ze niet. Voor deze mening vond ik steun bij Kant (1724-1804).

Twee soorten filosofen bij Kant

Kant ging er vanuit, dat er twee soorten filosofen zijn. De eerste soort bestond uit vakmensen of (in zijn woorden) 'schoolfilosofen', die de traditie van de filosofie bewaakten en ontsloten en (als ze creatief waren) iets wezenlijks aan deze traditie konden toevoegen. De 'schoolfilosofie' draait om zichzelf, om haar eigen begrippen en argumentaties. Zij is kennis om de kennis. De filosoof die dit soort filosofie bedrijft is een 'verstandskunstenaar'. Hij is in staat grote denksystemen te ontwikkelen, zonder zich te bemoeien met de vraag naar de doeleinden van het menselijk denken. Hij is geleerd, maar hoeft niet per se wijs te zijn.. Daarnaast zijn er mensen (en hieronder kunnen ook de schoolfilosofen vallen), die naar wijsheid zoeken en zich daarom filosoof mogen noemen. Deze 'praktische filosofen' of 'wijsheidsleraren' vragen juist wel naar de doeleinden van het menselijk denken. Hun denken moet uiteindelijk toch ten dienste staan aan verheldering van het menselijk bestaan, aan de diepgang hiervan. Het opmerkelijke is, dat Kant deze laatste groep betitelt als de echte filosofen, juist omdat ze de doeleinden van de filosofie proberen na te jagen, n.l. het zoeken naar wijsheid.

Leren filosoferen

Maar hoe kan men een 'echte' filosoof worden? Hoe leert men op zoek gaan naar wijsheid? Het was voor mij duidelijk, dat men hiervoor dicht bij het leven van gewone mensen moest blijven, bij hun gewone manieren van denken. In mijn zoektocht kwam ik in eerste instantie terecht bij de Italiaanse marxistische filosoof Gramsci (1891-1937). Hij bracht filosofie in verband met het leven en denken van gewone mensen, die niet apart filosofie gestudeerd hadden en gaf daar eerst een beeld van. Hij noemde dat denken hun 'spontane filosofie'. Mensen zijn praktische wezens. Zij handelen, meestal zonder een duidelijk theoretisch bewustzijn van dat handelen. Hierdoor hebben ze volgens Gramsci weinig of geen inzicht in

hun eigen wereld, zodat ze die ook niet kunnen veranderen. Het zijn massamensen die door opvoeding en school een bepaald wereldbeeld hebben overgenomen, dat ofwel een bizar samenraapsel is van allerlei feodale en moderne elementen, ofwel een zekere samenhang vertoont, b.v. in de vorm van een religie. Voor Gramsci bestaat leren filosoferen nu juist in het zich bewust worden van deze spontane, impliciete filosofie. Door die bewustwording gaat iemand zelf eigen keuzes maken en actief met anderen deelnemen aan de wereldgeschiedenis. Ik vond het verrassende aan de theorie van Gramsci, dat hij het filosoferen niet alleen in verband brengt met de eigen bewustwording, maar met de deelname aan de wereldgeschiedenis. Filosoferen sluit de mens niet op in zichzelf, maar verwijdt juist de horizon van denken. Waar ik me niet goed in kon vinden, was het gebruik van het woord 'spontane filosofie' om het onbewuste denkproces van mensen aan te duiden. Het liefst zou ik in de context van het alledaagse, wanordelijke denken van mensen het woord filosofie mijden. Zo gauw er sprake is van bewustwording van dit vanzelfsprekende denken komt het leren filosoferen pas in zicht, niet eerder.

Via Cornelis Verhoeven (1928-2001) vond ik de mogelijkheid om dieper in het leren filosoferen door te dringen. Hij gebruikte ooit het woord 'parafilosoof'. Daarbij had hij mensen op het oog, die 'nadenken over de wereld en hun gedachten op papier zetten, maar daarbij weinig of geen gebruik maken van de taal en de methoden die uit de wijsgerige traditie bekend zijn en in kringen van professionele filosofen gehanteerd worden'. Deze parafilosofen pasten voor hem binnen het beeld, dat hij van filosofie had. Voor hem is filosoferen (en ik gebruik hierbij zijn eigen woorden) de radicalisering van de verwondering en de universalisering van vragen en bevindingen. Verwondering helpt ons naar de wortels van ons bestaan te kijken. Zij leert ons op basis van onze eigen ervaringen vragen te stellen, die niet alleen ons zelf, maar heel de mensheid aangaan. De verwondering brengt ons in verwarring over situaties, waar de mens geen raad mee weet. Zij is het zoekend tasten, het zich verwonderend afvragen, het niet meer weten, hoe het verder moet. Zij laat ons soms vastlopen op onoplosbare tegenstellingen in het leven.

Bij Verhoeven, maar ook bij Nietzsche (1844-1900) vond ik beelden van het leren filosoferen als gewone vorm van leven. Verhoeven spreekt over de kunst van de omweg, Nietzsche over de kunst van de transfiguratie. Verhoeven ziet de mens filosoferen, als hij het aandurft om buiten zichzelf te treden en contact te zoeken met de veelvoudige wereld om hem heen en door ervaringen wijzer weer zichzelf terug te keren. Hij noemt dit proces 'universalisering van het ego'. 'De filosofie is voor mij één van de wijzen waarop het ego een omweg op gestuurd en uit zijn gevangenis bevrijd wordt, een noodzakelijk gebeuren waarin aan 'ik' en 'wereld' recht gedaan wordt. Zij is een proces waarin het ego zich universaliseert'. Men kan dit zien als een circulair proces: uit deze verwijding van het ego door het contact met het leven van andere mensen wordt het eigen leven verantwoord en hiermee verdiept. Nietzsche spreekt over de kunst van de transfiguratie (gedaanteverandering). Hij vindt, dat het materiaal van het eigen leven hierdoor wordt omgevormd tot iets wat boven de particulariteit van dat

eigen leven uitgaat. In zijn ogen is filosofie noodzakelijk autobiografisch, maar blijft hier niet bij stil staan. Het autobiografische, de eigen ervaringen in het leven, worden bewerkt en omgevormd tot inzichten, die ver boven het eigen leven uitgaan en de mogelijkheid bieden om met anderen in discussie te gaan en zo de eigen visie te verdiepen. Hiermee is de weg naar het subjectivisme afgesloten. De hoogste verwerkelijking van het mens-zijn bestaat er juist in, dat de mens in staat is de hele geschiedenis van de mensheid als zijn eigen geschiedenis te voelen. Hiermee is de universele geschiedenis een extrapolatie van de autobiografie. Door deze transfiguratie wordt het eigen leven herschapen. Leven wordt steeds getransfigureerd in denken, dat boven het eigen leven uitgaat, maar - rijker geworden - toch weer naar het eigen leven terugkeert.

Mogelijke rol van de bestaande filosofie

Zowel Gramsci als Verhoeven zien filosoferen als een verwijding en verrijking van het eigen leven. Het is een verheldering van het bestaan, op basis van wat de mensen in hun leven meemaken, Maar dit proces veronderstelt wel een zekere tucht en orde. Ze luistert nauwgezet naar regels. Zij is het tegendeel van het 'er-maar-op-los-denken en praten'. Filosoferen is een intellectuele bezigheid, die een geordend denkproces veronderstelt dat uitblinkt door analytisch vermogen (helderheid van begrippen, logische argumentatie) en communicatief vermogen (zinnig taalgebruik). Hier komt voor mij de bestaande filosofie en de professionele filosoof in beeld. Vanuit de bestaande filosofie kan men het nadenken leren om zo de eigen gedachten op heldere wijze onder woorden te brengen. Maar de rol van de filosofie kan nog een stap verder gaan, mits zij zich betrokken voelt op urgente, menselijke problemen. Hiervoor zal men keuzes moeten maken uit de bestaande filosofie en filosofen, omdat maar een gedeelte van hen betrokken is op urgente menselijke problemen. Het grote voorbeeld van dit laatste vind ik Socrates. Hij was niet geïnteresseerd in abstracte uitspraken van mensen, maar in de vraag hoe mensen leven en over hun leven denken. Dat was voor hem het begin van filosoferen.

Zoeken naar wijsheid

Filosoferen over het eigen leven is een gecompliceerd proces, dat men in de loop van het leven langzaam leert. Ik vond een prachtige omschrijving van dat proces bij J. van der Hoeven (1932) in een artikel over filosofie en leven (1974-1975). Hij begint met te zeggen, dat filosofie aandacht voor diepte is. Er valt in het leven altijd meer te zien dan zich bij een oppervlakkige beschouwing aandient. Ze is een geconcentreerde oefening in peilen. Als hengelaar denk ik dan aan een peilloodje, waarmee je de diepte van het water meet om zo op de bodem te kunnen vissen. In het leven is het peilen van de diepte een zaak, die men alleen met de grootste voorzichtigheid kan doen. Men kan ook aan de peilloze diepte ten gronde gaan. Een tweede beschouwing wijdt van der Hoeven aan aandacht voor veelzijdige en veelvormige beweeglijkheid van het leven. Hier komt 'de volheid van het leven' in beeld, een volheid die we nooit door ons denken zullen uitputten en waar we met al ons machtstreven geen greep op hebben. Hij noemt dit een oefening in heilzame, gezond-speelse, maar tevens

gedisciplineerde flexibiliteit. Het lijkt me een hele kunst om het gezond-speelse en het gedisciplineerde in evenwicht te houden. Het eerste waaiert uit, het twee omarmt. De derde beschouwing gaat over aandacht voor urgente levens- en samenlevingsvragen, die op ons afkomen en die we niet uit de weg moeten gaan. Het vraagt van ons wel een kritische houding tot schijn-weten en fragmentarisch weten. Ik ben bang, dat van der Hoeven hier een beeld hanteert van een overzichtelijke samenleving, waarin het denken nog redelijk zijn weg kan vinden. In onze maatschappij is het moeilijk om een kritische houding op deugdelijke fundamenten te laten rusten, gezien de gecompliceerdheid van de problemen.